

**Кравивний Р.Н.** Ремесла Неженского полка в контексте экономического развития Левобережной Украины (середина XVII – конец XVIII в.)

В статье рассматриваются процесс развития ремесел на территории Неженского полка в середине XVII – в конце XVIII в., а также их значимость в экономической жизни региона. Проанализировано состояние разработки проблемы. Прослежено эволюцию форм производству.

**Ключевые слова:** Левобережжя, Неженский полк, ремесло, цех, мануфактура.

**Кравунуу R.M.** The handicraft of Nizhyn Regiment in the context of the economical development of the Left-Bank Ukraine (the middle of 17 – the end of 18 century)

The article gives the view of the process of development of handicraft at the territory of Nizhyn Regiment in the middle of 17 – the end of 18 century and its importance in the economical life of a region. The state of the development of a problem is analysed. The evolution of the production.

**Key words:** Livoberezhzha, Nizhyn Regiment, handicraft, workshop, manufacture.

[надійшло до редакції: 16.10.2012 р.]

УДК 94 (477.46)

Станіслав СТЕПЕНЬКІН  
(Корсунь-Шевченківський)

### Поселення жителів Правобережжя на території Ніжинського полку в добу Руїни

Одним зі складних періодів у історії України був період Руїни. Це був час, коли одночасно правило декілька гетьманів, що постійно ворогували між собою. І замість того, щоб розбудувати незалежну українську державу, українці всю свою пасіонарність витратили на братовбивчу війну. Руїна ознаменувалася й тим, що цей час відбулася одна з найбільших міграцій населення України. Пік цього переселення припав на середину 70-х років XVII ст. і в історичній науці отримав назву “великого згону”. Тоді маси населення переселялися із розореного війною Правобережжя до набагато спокійнішої Лівобережної України. Це був і примусовий, і добровільний процес. У результаті правий берег Дніпра на декілька років перетворився в майже безлюдну пустелю, тоді як Лівобережжя, внаслідок постійної імміграції, майже не відчувало людських втрат. Нижче розглянемо цей процес на прикладі переселення жителів правобережного Корсунського полку до сотень лівобережного Ніжинського полку.

Середина 70-х років XVII ст. ознаменувалася кровопролитною війною правобережного гетьмана Петра Дорошенка та лівобережного Івана Самойловича. Вона сталася стрімкою втратою популярності серед населення Правобережжя гетьмана П. Дорошенка, який, заключивши в 1669 р. союз із Османською імперією, відтак відчинив двері для появи тут турецьких військ. У свою чергу, в 1672 р. лівобережним гетьманом став І. Самойлович. Він також був мало популярний серед населення. Тому успішна війна для обох могла надати гарні політичні дивіденди.

Протягом 1673 р. відбувалися незначні збройні сутички між військами П. Дорошенка й І. Самойловича. Однак, у січні 1674 р. Іван Самойлович послав на Правобережжя полки на чолі зі своїм сином Семеном. Військо П. Дорошенка стало в районі Лисянки

та Корсуня [8, с. 117]. Останній найменше постраждав у результаті війни на Правобережжі. Тому, для його оборони П. Дорошенко послав майже всі свої сили – 7 полків [7, с. 148]. Водночас під Лисянку підійшли татари, які з'єдналася з козаками брата Петра Дорошенка – Григорія, що стояли тут.

Через безчинства татар лисянці повстали, “вибивши старшину, і Дорошенкового брата гетьману Самойловичу видали”, й присягнули на вірність московському царю [6, с. 28–29]. Другий брат Дорошенка – Андрій – залишив Корсунь [8, с. 117]. Однак, коли С. Самойлович послав із Канева до Корсуня полковника Михайла Кияшка із загоном, щоб привернути місто на бік Москви, корсунці, “замкнувшись у місті, сіли в облогу” й відмовилися визнавати владу московського царя. Через це М. Кияшко змушений був відступити [1, с. 75]. У цей час у Корсуні стояли Корсунський, Брацлавський, Паволоцький і Кальницький полки П. Дорошенка. Безперервні бойові дії розорювали край, що викликало невдоволення місцевого населення. І воно все більше бачило спасіння в переході на бік Москви. В лютому П. Дорошенка зрадили корсунський полковник Михайло Соловей і військовий суддя Яків Улізко, які разом зі значною частиною козаків перейшли на Лівобережжя [7, с. 148]. У березні 1674 р. на раді в Переяславі вони та паволоцький полковник Костянтин Мигалевський присягнули на вірність московському царю. На цій же раді І. Самойловича було проголошено гетьманом “на обидва боки Дніпра, навіть до Дністра”, і майже все Правобережжя визнало його владу. Московський цар дав перебіжчикам “грамоти з милостивими словом”.

Унаслідок постійних збройних сутичок у середині 70-х років XVII ст. Корсунщина лежала в руїнах. Упродовж весни та літа 1674 р. за допомогою османського війська на чолі з візиром Кара-Мустафою П. Дорошенко зайняв все Правобережжя. У серпні корсунський полковник Костянтин Мигалевський був посланий І. Самойловичем обороняти м. Лисянку. Але під місто підступили татари і К. Мигалевський почав прохати гетьмана прислати допомогу в “Лисянку і в усі міста полку мого (Корсунського. – *авт.*)” [3, с. 617–618]. Через деякий час лівобережні війська змушені були повернутися назад. Дізнавшись про підхід татар, “лисянські жителі ... вибиралися зі всім з домів своїх, підпалили місто і пішли за Дніпро”. П. Дорошенку залишилася сама руїна. Багато тисяч людей загинуло, багато було забрано в татарський полон, а ще більше розбіглося. Людні колись міста Корсунь, Богуслав, Лисянка й інші стали пустками. Через постійний стан війни на території Корсунського полку настав великий голод [4, с. 239].

Не дивлячись на тяжкі умови життя, козаки, що залишилися на Правобережжі підтримали Петра Дорошенка. По всіх містах і містечках Корсунщини розташувалася кримські війська Ширім-бея. У Стеблеві й інших містах зібралось більше 3 тис. людей, які пішли до нурраді-султана Аділь-Гірея просити його “заступництва” від татарських погромів. Однак козаки Андрія Дорошенка, гетьманського брата, повернули їх до Корсуня, а звідти – до Сахнівки. Одна частина козаків пішла на Лівобережжя, інша – на південь до татарських володінь. Корсунські козаки через це все менше схилилися до підтримки П. Дорошенка. Через труднощі війни вони мали невеликі запаси їжі, і кожний день по 10–12 козаків переходило на Лівобережжя [3, с. 44–45]. На московський бік перейшов і корсунський полковник Григорій Шийка [9, с. 35].

Унаслідок розрухи, викликаною постійним станом війни, та з відстороненням турками П. Дорошенка від управління Правобережною Україною почалося остаточне переселення жителів Корсунщини на Лівобережжя.

Остаточно змусила корсунських жителів переселитися на Лівобережжя військова акція польської армії у липні 1675 р., яку очолив Григорій Гуляницький, староста носівський. Тоді, поляки зайняли Богуслав, Рокитне, Кальник, Брацлав, Білу Церкву і рушили до Корсуня, щоб схилити П. Дорошенка на бік Речі Посполитої [3, с. 187]. Тікаючи від поляків, “полковник корсунський Кандиба разом із багатьма жителями Мошен і Черкас” переселився на Лівобережну Україну [2, с. 4]. Там полк було розформовано, а людей розселено в Конотопській і Мглинській сотнях Ніжинського полку [13]. Вірогідно, що лише частина корсунчан не перейшла за Дніпро. Вказуючи на масовий перехід мешканців на Лівобережжя, московський піддячий С. Щеглов підкреслював, що на Правобережжі “городових козаків немає ... уходять на цей (лівий. – *авт.*) бік Дніпра” [3, с. 370]. До того ж, під час воєнних дій з поляками м. Корсунь було спалене [3, с. 116, 120, 370].

Про долю корсунчан після їх поселення на території Ніжинського полку можемо лише здогадуватися. Однак є достовірні відомості про корсунського полковника Федора Кандибу та його сина Андрія. Так, у 1676 р., після переселення корсунців на Лівобережжя, гетьман Лівобережної України І. Самойлович видав універсал до полковника ніжинського Марка Борсука. За ним колишньому корсунському полковнику Федору Кандибі дозволялося брати в оренду та купляти землі на території Ніжинського полку [10, с. 5]. Цим Ф. Кандиба скористався в 1677 р., придбавши у жителя с. Семянівка Герасима Скиби “став із млином, лісок біля греблі, поле орне і сіножаті” за 800 злотих. На цій землі він заснував хутір Скибенці, а біля нього оселив слободу Кандибівку [11, с. 261]. Згідно з універсалом І. Самойловича 1679 р., на землях Ф. Кандиби осіло 20 осіб, які потрібні були “як до возіння дров, так і до косіння й скиртування сіна”. Конотопський сотенний уряд зобов’язувався цих людей не обкладати податками та повинностями [14, с. 747–748]. Слід також звернути увагу на те, що Ф. Кандиба в 1681–1698 роках займав посаду конотопського сотника.

Певні земельні придбання в Конотопській сотні Ніжинського полку мав і Андрій, син Федора Кандиби. Так, згідно універсалу гетьмана Івана Мазепи 1698 р., він купив у конотопських жителів урочище Москалівку на р. Конотоп, вище однойменного сотенного центру Ніжинського полку (пізніше А. Кандиба тут створив хутори Варухівський і Совин) [14, с. 308–309]. У 1702 р. І. Мазепа дозволив Кандибі-молодшому зайняти вільну землю на території Конотопської сотні – на р. Сейм під с. Стара між болотами Гнилицею та Маєвим для вирощування гаю, дерева з якого пішли б на загату греблі, яку планувалося зробити на Сеймі у згаданому селі [10, с. 5–6]. У 1698–1707 роках Андрій Кандиба, як і батько, був конотопським сотником. У 1702 р. він, як конотопський сотник, отримав наказ від генерального писаря Василя Кочубея затримувати на Степу людей, які “самовільно їздячи шкодять” [5]. У 1704 р. разом із Юрієм Харевичем і Григорієм Костенецьким він отримав гетьманський універсал на відкуп у Конотопі горілки, тютюну та дьогтю протягом року зі сплатою 4000 злотих [11, с. 262]. В 1705 р. А. Кандиба завірив як конотопський сотник юридичний акт про позику паном Ю. Харевичем певної суми [12, с. 223–224]. Наостанок зазначимо, що в 1729–1730 роках Андрій Кандиба перебував на посаді генерального судді.

Отже, як бачимо, в результаті постійних бойових дій територія Корсунського полку була майже цілком залишена його жителями. Край був перетворений на руїну. Новою батьківщиною для правобережних жителів стало Українське Лівобережжя, зокрема для корсунчан – Конотопська та Мглинська сотні Ніжинського полку.

## Джерела та література

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею (далі – АЮЗР). – СПб., 1879. – Т.11. – 618 с.
2. *Антоній І.* Князь Сарматій // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф.1, оп.1, спр. 1235.
3. АЮЗР. – СПб., 1882. – Т.12. – 524 с.
4. Добромильская летопись // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. – К., 1888. – С. 239–240.
5. Кочубей Василий Кандыбе Андрею письмо – копия, 12 февраля 1702 года из Батурина в [Конотоп] // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. X, № 8461.
6. Летопись или описание краткое знатнейших действий и случаев, что в котором году деялось в Украине малороссийской обеих сторон Днепра и кто именно когда гетманом был козацким // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. – К., 1888. – С. 1–69.
7. Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки. – К., 1992. – 186 с.
8. Літопис Самовидця. – К., 1971. – 208 с.
9. *Максимович М.А.* Обзорение полков и сотен Малороссийской Украины // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. II, № 2473.
10. *Мицик Ю.А.* Кілька документів до історії Корсуна та роду Кандиб у другій половині XVII ст. // Корсунський часопис. – 1997. – № 6. – С. 3–6.
11. *Модзалевский. В.Л.* Малороссийский родословник. – К., 1910. – Т. 2. – 224 с.
12. *Нос С.* О полковнике Корсунском Андрее Кандыбе // Черниговския губернска ведомости. – 1859. – № 30. – С. 223–225.
13. Универсалы гетманов и письма князя Д. Голицина корсунскому полковнику Андрею Кандыбе 1670 – 1710 гг. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. II, № 15557–15561.
14. Универсалы українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). – К. ; Л., 2004. – 1088 с.

### **Степенькин С.Ю. Поселення жителів Правобережжя на території Ніжинського полку в добу Руїни**

У статті розглядається проблема переселення мешканців Правобережної України на Українське Лівобережжя в добу Руїни на прикладі переселення жителів Корсунського полку в Конотопську та Мглинську сотні Ніжинського полку. Встановлено долю деяких із поселенців.

**Ключові слова:** Руїна, “великий згін”, Корсунський полк, Ніжинський полк, Конотопська сотня.

### **Степенькин С.Ю. Поселение жителей Правобережья на территории Нежинского полка во время Руины**

В статье рассматривается проблема переселения жителей Правобережной Украины на Украинское Левобережье во время Руины на примере переселения жителей Корсунского полка в Конотопскую и Мглинскую сотни Нежинского полка. Выяснено судьбу некоторых из поселенцев.

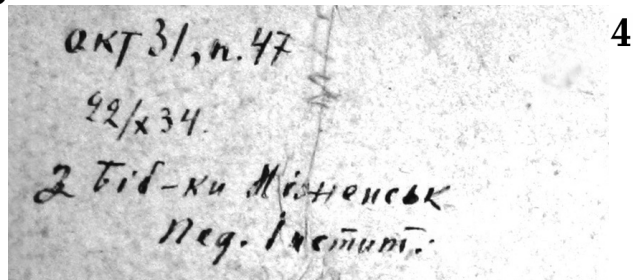
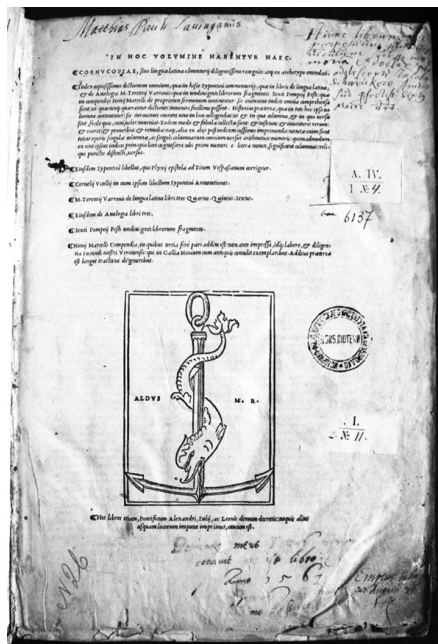
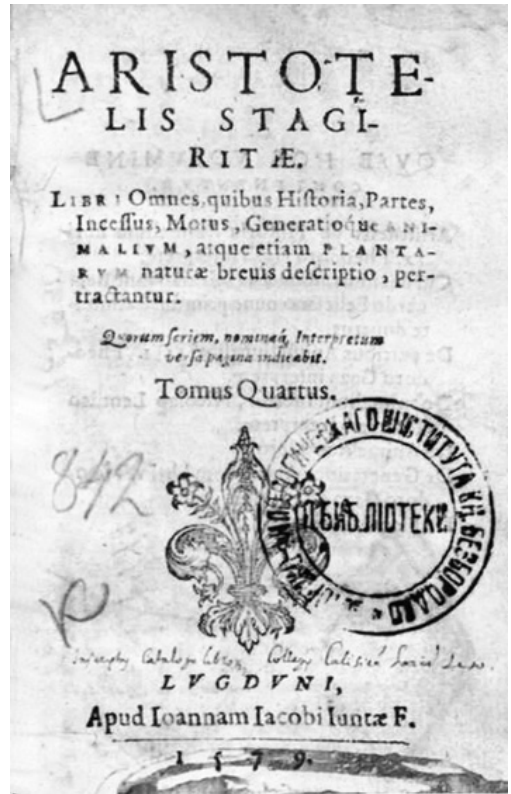
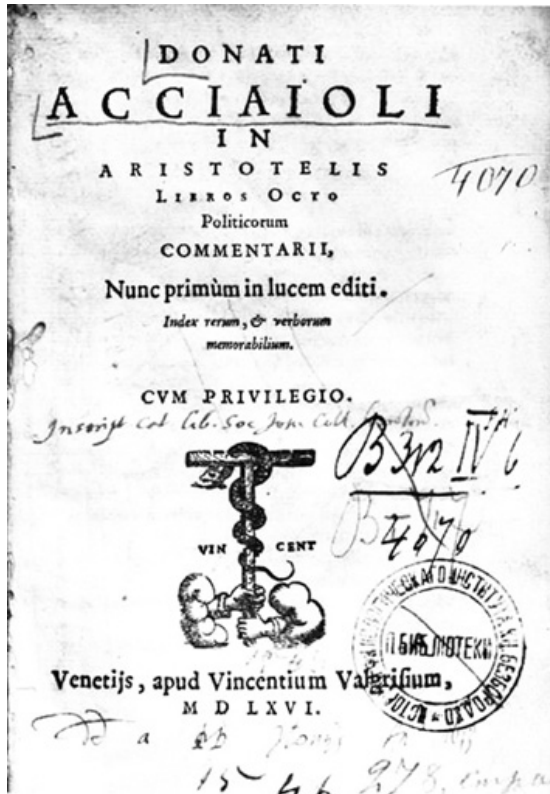
**Ключевые слова:** Руина, “великий згон”, Корсунський полк, Нежинський полк, Конотопська сотня.

### **Stepenkin S.Yu. Settlements of habitants on Right-Bank Ukraine on territory of the Nizhyn Regiment during the Ruin**

In the article the problem of migration of habitants from Right-Bank Ukraine is examined on Left-Bank Ukraine during the Ruin for the example of migration of habitants from Korsun Regiment in Konotop and Mhlyn Districts of Nizhyn Regiment. A fate is found out of some from the settlers.

**Key words:** the Ruin, “great violent migration”, Korsun Regiment, Nizhyn Regiment, Korsun District.

[надійшло до редакції: 27.09.2012 р.]



1–2. Книги XVI ст. з обліковими позначками бібліотеки НІФІ. Фото з офіційного сайту Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка  
 2. Ніколо Перотто "Ріг достатку". Венеція. Друкарня А. Мануція, 1517  
 3. Запис 1934 р. про передачу з бібліотеки Ніжинського педінституту книги Ніколо Перотто "Ріг достатку"  
 До статті Олександра Морозова "До питання про масове вилучення книжкових пам'яток із бібліотечної колекції Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М.В. Гоголя в 1934–1936 роках" (стор. 75–81)